

ד"ר רבקה רביב

להוראת ספר איוב

מאמרנו יעסוק במאפיינים שונים של הוראת ספר איוב בכיתות י"ב, הניגשות לבחינת הבגרות בתנ"ך בהיקף של חמש יחידות לימוד*. בסוף המאמר נציע שיעור לדוגמא באחד מן הפרקים הנלמדים. תחילה נפתח בהקדמה קצרה על אופי הלימוד של ספרי כתובים בכיתות י"א-י"ב ובפרט על תרומתם החינוכית.

הקדמה

הוראת כתובים ככלי לעיצוב זהותו הדתית של הלומד

אחד המאפיינים של הוראת כתובים בחטיבה העליונה הוא מפגש אינטנסיבי עם 'מחשבת ישראל' המקראית. מזמורי תהילים, פרקי קהלת ואיוב מעלים סוגיות הקשורות באמונה בהשגחה פרטית, במשמעות החיים בכלל ובמקומה של האמונה הדתית בחיי האדם בפרט ועוד. זאת ללא הניסוח הפילוסופי המסודר, המאפיין את מחשבת ישראל מימי הביניים ואילך, אלא בדרך של מפגש אישי, רווי רגשות עזים ושאלות נוקבות. כפי שנציע להלן דווקא מפגש כזה עשוי להעשיר את עולמו של התלמיד בחטיבה העליונה ולהתחבר לעולמו הפנימי. נציע להלן מספר דרכים להעלות פן מיוחד זה בחומר הנלמד. בנוסף לכך אנו מציעים להעשיר את הלמידה בהפניה לטקסטים חוץ-מקראיים, כמו, מאמרו החשוב של הרב יעקובסון על מגילת קהלת ("הצביון הדתי של מגילת קהלת", בתוך: לבעיית הגמול במקרא, תל אביב תשכ"ו, עמ' 59-71), תפיסתו של הרמב"ם במורה נבוכים (חלק ג פרק כ"ג) אודות הויכוח בין הרעים לאיוב אודות ההשגחה הפרטית, מאמרו של הרב יעקובסון בנוגע לנאומי ה' בספר איוב ("על נאומי ה' בספר איוב", בתוך: לבעיית הגמול במקרא, תל אביב תשכ"ו, עמ' 42-59), דבריו הנפלאים של הרב דב סולובייציק אודות תפקידו של הסבל בחיי האדם ("קול דודי דופק", בתוך: איש האמונה, ירושלים תשכ"ח, עמ' 65-74) ועוד.

נציע אם כך לראות בהוראת ספרי הכתובים כלי לחיזוק הזהות הדתית של הלומד המתבגר. בכל אחד מהספרים הנלמדים: איוב, תהילים ואיוב, ניתן

* הדברים מבוססים על הוראת ספר איוב בכיתות י"ב במשך מספר שנים באולפנת להבי"ה בקדומים ויותר מאוחר על הוראת ספר איוב לפרחי הוראה במכללת "אורות ישראל" באלקנה.

לשרטט קווים מרכזיים הקשורים לזהות הדתית של הלומד. ספרים אלו נלמדים בעיקר בכיתות י"א-י"ב, שיאו של גיל ההתבגרות וגיבוש חלקי הזהות האישית, ובפרט הזהות הדתית.

בספר איוב מועלית במלוא חריפותה בעיית הגמול. מבחינת הלומד בעיה זו מדגימה חוסר התאמה בין 'התיאוריה' הכתובה בספרי התורה (תורת הגמול) לבין המציאות, שבה אין לכאורה קשר ברור בין התנהגות האדם לבין הצלחתו או קשייו בחיים (רשע וטוב לו, צדיק ורע לו). זה מצב מאפיין של התבוננות ביקורתית במציאות, ממנה עולה חוסר הלימה בין התיאוריות למימושן, המאפיינת את האדם המתבגר, ומבחינה זו, הצפת השאלה והעיון בה הולמים את שלבי התפתחותו. בד בבד מעלה הספר דילמות שונות, לכאורה שוליות יותר, התופסות נתח טקסטואלי נכבד מן הספר, הקשורות לבעיית הגמול. הויכוח בין איוב לרעים מציג את שאלת הדוגמאטיות הדתית. רעי איוב מייצגים את התפיסה הדוגמאטית, שאיננה מוכנה להכיר בחוסר הסימטריה בין 'התיאוריה' הדתית לבין המציאות, ומוכנים לשם כך לטפול על איוב האשמות שווא. הספר מעלה ביקורת, המתעצמת לקראת סופו, על התנהגות הרעים ועל נכונותם לטפול האשמות כזב על איוב. כמו כן עולות מן הויכוח בין איוב לרעים בעיות קשות של תקשורת בין אישית. הויכוח איננו רק ויכוח תיאולוגי תיאורטי אלא ויכוח חי וסוער בין אדם פגוע לבין חבריו הבטוחים בחייהם היציבים ובתפיסת עולמם, וכבר בחלקים הראשוניים של הויכוח מתסדר הקושי הרגשי לקיים שיח אלגנטי. משתתפי הויכוח פוגעים באיוב והאחרון משיב מלחמה שעה ופוגע ברעיו. הספר מעלה אם כך את סוגיית התקשורת עם אדם הנמצא במצוקה. בנוסף, בספר איוב נחשף הלומד גם לרגשות דתיים קשים, שמעלה איוב כלפי א-לוהיו, ומרירות קשה. חשיפת הלומד לתחושות אלו בד בבד עם סופו הטוב של הספר, מלמדת שגם מצבי מצוקה קיצוניים אינם בהכרח סופניים. הספר מסתיים במהפך חיובי, שהוא תוצאה מתהליכים שעבר איוב לאורך פרקי הספר, ויש בכך בכדי לעודד תלמידים הנמצאים במצוקה.

הוראת ספר תהילים יוצרת מפגש עם רגשות דתיים מובהקים: רצון לקשר אינטימי עם האל, אהבתו, הודיה, בטחון. סרס, בד בבד, מוצגים במזמורי תהילים קולות קשים של אכזבה מן אל, רצון להתרחק ממנו, חוסר בטחון ופחד. הצד הרגשי של המזמורים מהווה בחלק גדול מן המזמורים המוקד המרכזי של המזמור. חשיפת הלומדים למגוון הקולות העולים מן המזמורים עשויה לחזק את הצדדים הרגשיים הכרוכים בהתגבשותה של הזהות הדתית¹.

1. נפנה למאמרו "להוראת מזמורי תהילים", שמעתין, 144 (תשס"א), עמ' 72-80.

במגילת קהלת ניתן לזהות מעין 'במות ויכוחים', בה מועלות שאלות נוקבות אודות משמעות החיים, ובכלל זה מעשיו, הנאותיו ומאמציו האינטלקטואליים של האדם, אל מול חידלון הזקנה, המוות וחוסר השליטה הכרוך בהם. בד בבד נותנת המגילה מענה ואיננה משאירה את הלומד עם טעמן של ספקות בלבד, הן במישור הדתי (יש טעם באמונה באל ובקיום מצוות) והן במישור הקיומי (יש טעם למעשי האדם ולמאמציו גם מול החידלון)².

ניתן לסכם ולטעון שהוראת ספרי הכתובים בכיתות י"א-י"ב היא הזדמנות פז לבטא את המטרה המרכזית של הוראת לימודי הקודש, המטרה החינוכית. כעת נעיין במאפיינים המייחדים את הוראת כל אחד מן הספרים הנדונים.

הוראת ספר איוב

הוראת ספר איוב בעייתית מכמה סיבות: הזמן הקצר העומד לרשות מורי כיתה י"ב, הנדרשים ללמד גם פרקים רבים בתהילים ופרקי עיון בנביאים ראשונים, ובמידה שהם גם המורים לתורה, הם נדרשים ללמד כמות רבה של פרקים בספר דברים הגדושים בחומר הלכתי, ולאחרונה הם נדרשים ללמד גם עשרות מראי מקומות בפרשנות; הלשון הקשה של הספר, המחייבת השקעה רבה בפרטים, מקשה על הלימוד. העיסוק בפרטים עלול להסיט את הלומד מן התמונה הכללית של הכתוב וליצור תחושה של תלישות; הסגנון של רוב הפרקים הוא נאומי-שירי ורווי רגשות קשים המערבבים שני תחומים: בין אדם לחבירו (בין איוב לרעים) ובין אדם למקום. כתוצאה מכך יש קושי תוכני בהבנת הכתוב, לצד קושי רגשי להכיל את המטען הרגשי המוצג בו. בנאומי איוב והרעים מתקבל רושם שיש חזרה על אותם טיעונים מה שהופך את הלימוד למשעמם; הבעיה המוצגת בספר היא אחת השאלות המטרידות את מנוחתו הנפשית של כל אדם מאמין והיא יכולה לעורר טלטלה בקרבו. להלן נציג כמה קווים מנחים שעשויים להועיל להתמודד עם הקשיים הללו.

2. נמליץ להפנות את התלמידים למאמרים העוסקים בכך, כמו: הרב יששכר יעקובסון, "הצביון הדתי של מגילת קהלת", בתוך: לבעיית הגמול במקרא, תל אביב תשכ"ו, עמ' 59-71; הרב יואל בן-נון, "פשר קהלת", בתוך: http://www.ykd.co.il/hebrew/shiurim/rav_yoel/kohelt.htm ועוד.

א. תמונת הספר

ליווי הלמידה בשרטוט קבוע של הספר עשוי לעזור לתלמידים לחבר את החומר הנלמד אל התמונה הבסיסית של הספר:

את היחס בין סיפור המסגרת לנאומים שבתוכו ניתן לדמות ליחס שבין סיפור פעולה לסיפור דרמטי. סיפור פעולה הוא סיפור מעניין מצד העלילה שבתוכו. בסיפור דרמטי לא יוצר עניין אם לא נעמוד על העימותים שבתוכו, על הרגשות המובעים בו בגלוי ובסתר ועל התהליכים אותם עוברות הדמויות הפועלות (ובספרנו הדמויות המדברות). אחד העימותים המרכזיים בספר הוא העימות בין איוב לרעים.

ב. הויכוח בין איוב לרעים

על ההבחנה בין דברי הרעים

העיון בפרקי הויכוח בין איוב לרעים מהווה נתח מרכזי מתוכנית הלמידה. הדמיון הרב בין דברי הרעים מקשה כאמור על יצירת עניין ויוצר רושם של חזרה מייגעת. כדאי אם כך לעמוד על ההבחנה בין הרעים. קיימים הבדלים מהותיים בין הרעים בנוגע למקורותיהם ודרך הוכחת דביהם. אליפז, המבוגר מן הרעים והגדול שבהם, מסתמך על נסאה שקיבל ("ואלי דבר יגונב" וגוי [איוב ד', יב-כא]) ועל נסיון חייו ("כאשר ראיתי חרשי און" וגוי [שם שם, ז-י]; "אני ראיתי אויל משריש" וגוי [שם ה', ג-ה]). בלדד, קורא לאיוב ללמוד מן החכמים והזקנים ("כי שאל נא לדור ראשון" וגוי [שם ח', ז-י]) והוא מציג משלים ופתגמים ("היגאה

גמא בלא בצה" וגוי [שם שם, יא-יט]), שהם כלי ההבעה העיקריים של החכמים. צופר, הצעיר משלושת הרעים, איננו מבסס את דבריו אלא על הבנתו. בנוגע לתוכן דבריהם נראה על פניו שרוב הדמיון על השוני³. כל נאומי הרקעים בייכוח הראשון פותחים את דבריהם בתוכחה לאיוב ולאחר ששוטחים את טענותיהם הם מסיימים בהבעת תקווה וניחומים לאיוב לעתיד טוב יותר. ובכל זאת פרשני הספר הראשונים העמידו שתי דרכים עיקריות להבחנה בין דברי הרעים. הרמב"ם טען שיש הבדל של ממש בנוגע לתוכן הדברים. לטענתו ספר איוב הוא כמה שנתן המקרא ובה הוא מציג את הדעות הקיימות בין בני אדם בנוגע להשגחה הפרטית. כל אחד מהרעים מייצג לדעתו תפיסה אחרת: בדברי איוב מוצגת תפיסת אריסטו, לפיה אין בכלל השגחה פרטית; אליפו מציג את התפיסה הפשוטה העולה מהתורה, לפיה החוטא - מקבל עונש והצדיק - שכר; בלדד מבטא את תפיסת 'המעתזלה'⁴ מן המוסלמים, לפיה ייסורי האדם נובעים מחכמת האל ועיקר הגמול הוא לעולם הבא; בדברי צופר מובעת תפיסת 'האשעריה'⁵ מן המוסלמים, על פיה הכל מתנהל לפי הרצון של האל שהוא לא תלוי במעשי האדם; אליהוא מייצג את התפיסה האמיתית והמדויקת של ההשגחה הפרטית של היהדות⁶. בהתאם לתפיסתו הפרשנית העלה רמב"ם מתוך נאומי הרעים ראיות לכך שכל רע מייצג תפיסה שונה בנוגע לבעית הגמול. לעומתו רמב"ן, בפירושו לספר איוב⁷, טען שההבדל בין הרעים איננו תוכני אלא סגנוני, והוא בא לידי ביטוי במחזור הראשון של הויכוחים (פרקים ד-י"ד). לדבריו, אליפו, המבוגר והבכיר בין הרעים, העמיד את דבריו באופן העדין והמרומז ביותר, ואילו שני הרעים האחרים התבטאו בסגנון יותר בוטה. במחזור השני והשלישי ההבדל הזה נעלם, כל הרעים, לרבות אליפו טוענים טענות בוטות כלפי איוב⁸.

3. כך הרמב"ם במורה נבוכים: 'כאשר הונחה פרשת איוב זו, או כאשר אירעה, היה הדבר מוסכם מן החמישה כלומר איוב ורעיו, שכל מה שאירע באיוב ידוע לפניו יתעלה, ושהי הביא עליו פגעים אלה, אחד מהם אמרוהו כולם, ונכפלו העניינים ונשתלבו זה בתוך זה (רמב"ם, מורה נבוכים [קאפח], חלק שלישי, פרק כ"ג).

4. נציע למורה להתעדכן לפחות חלקית בחמשת מאפייני תנועת המעתזלה ('הפורשים') באתרי מידע בסיסיים באינטרנט.

5. ראה הערה קודמת.

6. בירור חמש השיטות עולה מעיון במורה נבוכים חלק שלישי פרקים י"ז, כ"ג וההערה לפרק נ"א. אין זה המקום לפתוח את שאלת תוכנית הלימודים ורשימת הפרקים הנלמדים ובכל זאת קשה שלא להימנע מביקורת מדוע דברי אליהוא, לפחות אחד מפרקיו, לא נכללים בתוכנית הלימודים, מאחר ועל פי שני גדולי עולם, הרמב"ם ורמב"ן, חידת ספר איוב מתפרדת מדברי אליהוא.

7. רמב"ן, פירוש לספר איוב (מהודרת הרב שוועאל) בתוך: כתבי רמב"ן, א, ירושלים תשכ"ד, עמ' מו, נב.

8. לפי רמב"ן במחזור השלישי יש מפנה של ממש בתוכן הנאומים, השאלה העומדת במרכז הויכוחים מועתקת מבעית צדיק ורע לו לבעית רשע וטוב לו (ראה בפירושו לפרק י"א, א).

נסכם את ההבחנה בין הרעים בטבלה, כדלקמן:

מקורות לדבריו	תוכן הדברים (רמב"ם)	סגנון הדברים במחזור הראשון (רמב"ן)
נבואה - "ואלי דבר יגונב" נסיון חיים - "אני ראיתי", "כאשר ראיתי"	שקר ועונש - לצדיק טוב ולרשע רע - "ותהי לדל תקוה ועלתה קפצה פיה"	מרומז ועדין, לא טוען ישירות שאיוב חטא - "מי הוא נקי אבד ואיפה ישרים נכחדו", "אשרי אנוש יוכחנו אלוה"
החכמים - "הלא הם יורוד"	עיקר הגמול לעתיד לבוא - "ואחריתך ישגה מאד"	יותר ישיר, טוען במפורש שבני איוב חטאו - "בניד חטאו לו וישלחם ביד פשעם"
לא מצוין בכתוב	הכל ברצון הבלתי נתפס של אל - "החקר אלוה תמצא"	טוען ישירות שאיוב שיקר וחטא - "בדיך מתים יחרישו", "אם און בידך הרחיקהו"

בין אדם לחבירו בויכוח

אחד הציורים המרכזיים של הספר הם היחסים בין איוב לרעיו, ומבחינה זו יש כאן סיפור של תקשורת בין אישית. תשומת לב לעימות בין איוב לרעיו עשויה להקנות לפרקים רבים מן הספר אופי דרמטי, מותח, ומשמעותי לכל תלמיד. יש כאן דוגמה כיצד כוונות טובות (של הרעים) לא מבטיחות שמערכת היחסים תישאר טובה. העימות בין איוב לרעים אינו אלא בבואה של המפגש של החברה עם האדם הסובל, שהוא מפגש המתחולל בכל דור ובכל גיל, ומפגש כזה הוא כנראה תורה מורכבת ועדינה שיש להעמיק וללמוד אותה.

מערכת היחסים בין איוב לרעים, הולכת ומתערערת לאורך הספר. איוב נפגש עמוקות מדבריהם המרומזים והישירים, ואילו הרעים, נסחפים בלהט הויכוח ומגבירים את לחצם עליו. די אם משווים את דברי אליפז, העדינים והמרומזים בפרקים די-ה' לתוקפנות הבוטה בדבריו במחזור השלישי של הנאומים "הלא רעתך רבה ואין קץ לעונותיך" (שם כ"ב, ה). דבריהם המנוכרים של הרעים משקפים

תהליך רחב יותר של התנכרות החברה כולה מאיוב "אמי מְעָלִי הַרְחִיק וַיִּדְעֵי אֲנִי
וְרוּחַ מִמְּנִי. הִדְלֹו קְרוּבֵי וּמִיִּדְעֵי שְׂכַחוּנִי... לְעַבְדֵי קְרָאתִי וְלֹא יַעֲנֶנּוּ... רוּחִי זָרָה לְאִשְׁתִּי"
(שם י"ט, יג-יט). והשיא לסבלו החברתי מועלה במשלו בפרק
ל, בו הוא מתאר את הבוז הטוטלי שהוא חש אפילו משולי החברה.
להצגת הבעייתיות בדברי הרעים כדאי ללמד את דבריו הנפלאים של רש"י
בסוף הספר:

"כי לא דברתם (איוב מ"ב, ז) - שהרי לא דברתם אלו טענה נכונה כעבדי
איוב שהרי הוא לא פשע בי כי אם על אשר 'אמר תם ורשע הוא מכלה'
(שם ט', כב) ונ"י השטן המקטרג את העולם שנאמר 'אם שוט ימית
פתאום' וגו' (שם שם, כג) ואם הוסיף לדבר מפני קושי יסורין אשר כבדו
וחזקו עליו דבר אבל אתם פשעתם על אשר הרשעתם אותו לאמר 'הלא
יראתך כסלתך' (שם ד', ו) והתחזקתם אותו בחזקת רשע ולכסוף הייתם
משותקים ומנוצחים לפניו והיה לכם לנחמו כאשר עשה אליהוא, ולא די
לאיוב בצרתו ויסוריו כי גם הוספתם על חטאתיכם פשע להקניטו:

כמה נקודות רלוונטיות עולות מהעיסוק ביחסים האנושיים בתוך הספר: (1)
היחס לאדם סובל צריך להיות עדין ואמפטי גם אם מצדו נשמעים קולות קשים
(2) אחת המחלות של החברה האנושית היא ההתרחקות מן הסובל ונטישתו,
ולזעקה כנגד מחלה זו מביא המקרא את דבריו של איוב? (3) יחסי רעות, ואף
היחסים המעולים ביותר, עלולים להתמוטט על רקע של אי הבנה (הרעים נתכוונו,
לפחות בתחילה, לעזור לאיוב, לנחמו ולעודדו, ואילו איוב כבר מתחילה נפגע,
וראה בדבריו הראשונים של אליפז ביקורת נוקבת).

ג. רגשות קשים המועלים בספר

מבחינה רגשית מהווה ספר איוב נקודת שיא במקרא בהצגת רגשות קשים
שיש לאדם כלפי בוראו. גם כאן הדברים מקבלים אופי דרמטי אם נותנים את
הדעת לתהליכים הטמונים בכתוב. למשל, בנאומו בפרקים טו-י' מוצגים דבריו
הקשים כלפי ה' באופן הולך ומתעצם עד לשיא של הטחת הדברים לקראת סוף
פרק טו': "אחת היא על כן אַמְרָתִי תָם וְרָשָׁע הוּא מְכַלֶּה: אִם שׁוֹט יִמִּית פְּתָאֵם לְמַסַּת
נְקִים יִלְעָג: אֶרְץ נִתְּנָה בְּיַד רָשָׁע פְּגִי שִׁפְטִיהָ יִכְסֶה אִם לֹא אַפְּוֹא מִי הוּא" (שם טו',
כב-כד). ולאחר מכן נשמעים קולות של שבר ובקשת רחמים: "וַיִּמֵּי קָלוּ מִגֵּי רֶץ

9. רק בשעותיו הטובות, כשנתהפך עליו גלגל חייו לטובה, נודע לקורא שיש לו אחיות, המגיעות
לנחמו (שם מ"ב, יא).

בָּרַחוּ לֹא רָאוּ טוֹבָה... אִם אָמְרֵי אֲשַׁקֶּה שִׁיחֵי אֲעֹבֶה פְּנֵי וְאֶבְלִיגָה: נִקְטָה נַפְשִׁי
 קָתִי אֲעֹבֶה עָלַי שִׁיחֵי אֲדַבֶּרֶת בְּמַר נַפְשִׁי... זָכַר נָא פִי כַחמֶר עֲשִׂיתָנִי וְאֶל עַפְר
 תְּשִׁיבֵנִי" וגו' (שם ט', כה - י', ט).

הביטויים הרגשיים הקשים מהווים נקודה מאוד בעייתית מבחינה חינוכית, שהרי אנו מחנכים את תלמידינו לאהוב את ה', להודות לו וליראה אותו, ואילו כאן מוצגים רגשות הפוכים. תלמידים רבים חווים כעס על איוב במהלך הלמידה ויש מקום להעלות נקודה זו. זה אולי המקום להזכיר את הכלל 'אין אדם נתפס בשעת צער' ובפרט מה שהוזכר לעיל בדברי רש"י, שסנגר על איוב וטען ש'מפני קושי יסורין אשר כבדו וחזקו עליו דבר'. גם כיום עולים קולות כאלו, בפרט בשעות קשות של אובדנים, וספר איוב מלמדנו שהסובבים את האדם הסובל, אמורים לקבל את האדם הסובל גם ברגעיו האמוניים הקשים.

מוטיב בעייתי נוסף השזור במקומות רבים בספר הוא רצונו של איוב למות. את דבריו פותח איוב בפרק ג' בקללת ליל יצירתו ויום הולדתו ובשיר הלל למות. על הבקשה למות הוא חוזר ושונה בפרקים ז', טו-כא; י', יח-כב ועוד. מוטיב זה מנוגד לחלוטין לתפישה המקראית שהיא חיובית כלפי החיים, המוצגים כמתנה החשובה ביותר שנתן הקב"ה לאדם. כיון שכך, המוטיב של בקשת המוות הוא בעייתי ביותר מבחינה חינוכית. אמנם בסוף הספר מוענקים לאיוב שנות חיים ובנים ובנות חדשים לאחר שניסונו הושלם, ולא ניכר שהוא התנגד לכך ורצה למות "וה' ברך את אחרית איוב מראשיתו". יש לצרף גם את הדיבורים הקשים של איוב בנוגע למוות למסכת הקשה של הדברים שהעלה בשעת צער. גם כאן הדרישה מן הרעים, ומן החברה הסובבת את הסובל, היא להכיל את הדיבורים הקשים למרות שהם דחויים לחלוטין מבחינה עניינית.

ד. בעיית הגמול ופתרונותיה בספר

מרכז הספר הוא כמובן בעיית הגמול. זו ההזדמנות להעמיק את עולמם של התלמידים באמצעות מאמרים או מראי מקומות נבחרים בהגות. שיעור אחד ניתן להקדיש להרחבת הנושא תוך לימוד בכתה של חלק מדברי הרמב"ם במורה נבוכים חלק שלישי פרק כ"ג (עם השלמה בהערה לפרק נ"א). הפתרונות לבעיית הגמול המוצגים בספר מוטמעים בדברי הרעים ובנאומו ה' לאיוב. מבחינת תוכנית הלימודים נאומי אליהוא¹⁰ בפרקים ל"ב-ל"ז לא

10. בזהותו של אליהוא עוסק מאמרה של יוני האיתן בתוך אתר דעת:
<http://www.daat.ac.il/daat/kitveyet/michlol/elihu.htm>

נכללים בתוכנית ויש לזכור שגדולי הראשונים, הרמב"ם¹¹ והרמב"ן¹², טענו שבדברי אליהוא נמצאת התשובה החשובה ביותר לבעיית הגמול! לפי שניהם נאומי ה' אינם אלא השלמה או חיזוק של הנאמר בדברי אליהוא, ולא בכדי מתוסכלים הלומדים את נאומי ה' במנותק מדברי אליהוא. אם מסתפקים בנאומי ה' ולומדים אותם ללא קשר לנאומי אליהוא מומלץ לפנות לדבריו הנפלאים של מלבי"ם בפירושו לפרק ל"ח, א, הנותנים מענה למי שמבקש למצוא בדברי ה' פתרון לבעיית הגמול. אפשרות נוספת היא לעיין במאמרים שנכתבו על נאומי ה', שמצאו בדברים עצמם מענה לבעיית הגמול, כמו מאמרו של הרב יעקובסון¹³, מאמרו של הראל פיש¹⁴ ועוד.

ה. הקבלות בין איוב לספרות החכמה

יש הרבה חומר משותף לספר איוב ולספרי תהילים, משלי וקהלת. ברם אין להערכתנו למורה פנאי מספיק לעסוק בכך. גם בקהלת נמצא את הרצון למות¹⁵ והצגה של בעיית הגמול¹⁶, וכך בתהילים (מזמורים ל"ו, ע"ג ועוד). כדאי לזכור שהחומר המקביל הנלמד לפי תוכנית הלימודים נמצא דווקא ביחידות שכבר נבחנו עליהן בכיתה י"א (קהלת והחלק הראשון של תהילים), והמורה לא ימצא טעם להשקיע זמן בכך, למרות שיש עניין רב להשוואה. הקבלה של ממש בין החומר הנלמד בכיתה י"ב בתהילים לבין איוב יש בתיאור יצירת האדם באיוב י', י-יג ובתהילים קל"ט, יג-טז. את ההשוואה יש לעשות לאחר שנלמד כבר אחד המקורות, דהיינו, אם מלמדים את תהילים לפני ספר איוב, יש לעשות את ההשוואה כשלמדים את איוב, ואם נדחה לימוד תהילים לאחר ספר איוב, יש לעשות את ההשוואה כשלומדים את מזמור קל"ט.

11. רמב"ם, מורה נבוכים (מהדורת קאפח), חלק שלישי פרק כ"ג, ירושלים תשל"ב, עמ' שכז-שכח.
 12. רמב"ן, פירוש לספר איוב, פרקים ל"ב, א', ל"ח, א, בתוך: כתבי רמב"ן (שוועאל), חלק א. ירושלים תשכ"ד, עמ' צז, קטו. כדאי לציין שפירוש רמב"ן מוצג באתר דעת.
 13. יי יעקובסון, "על נאומי ה' בספר איוב", לבעיית הגמול במקרא, עמ' 42-59.
 14. א"ה, פיש, "איוב: הטרגדיה אין בה דיי", בתוך: שירת מקרא, רמת-גן תשנ"ג, עמ' 43-49.
 15. "וְשָׂנְאֵתִי אֶת הַחַיִּים כִּי כַעַל הַמַּעֲשֶׂה שָׂעֲשֶׂה פֶתַח הַשָּׁמַיִם כִּי הִכַּל הַבָּל וְרֵעַת רוּחַ" (קהלת ב', יז).
 16. "אֶת הַכֹּל כְּאִתִּי בִימֵי הַבָּלִי יֵשׁ צָדִיק אֲבָד בְּצַדִּיקוֹ וְיֵשׁ רָשָׁע מְאָרִיךְ בְּרָעוּתוֹ" (קהלת ז', טו).

נספח: דוגמה לשיעור באיוב

יחידת השיעור: איוב פרק ח' - מענה בלדד

מיועד לכתה י"ב

מטרות השיעור:

מטרות מטריאליות: (1) התלמיד יתוודע לטיעונו העיקריים של מענה, יזהה את מקורותיו של בלדד ויעמוד על סגנון דבריו (2) התלמיד יכיר שתי שיטות לפירוש משל העץ.

מטרות פורמליות: (1) התלמיד יתאמן בהשוואה בין הכתובים - בין דברי אליפז לדברי בלדד, הן מבחינת המקורות לדבריהם, הן מבחינת סגנון הדברים והן מבחינת הטיעונים. (2) התלמיד יתאמן בקריאה פרשנית ובהבחנה בין שתי שיטות פרשניות (בפירוש משל העץ).

מטרות חינוכיות: (1) התלמיד יעסוק בשאלת היחס לאדם הסובל ובאמפטיה הנדרשת מחבריו (2) התלמיד ירצה להעמיק את עיונו בתורת הגמול ומתוך כך יתחזק באמונתו בהשגחה פרטית.

מבנה השיעור

מבחינה סכמטית יראה השיעור כך:

חלק	נושאים	דרך אמצעים	זמן
פתיחה	הרקע לדברי בלדד - מענה איוב בפרקים ו-ז	דיון בעי"פ עם התלמידים בשאלות מה צפוי מבחינת מערכת היחסים בין איוב לרעים, ומה יכול לחדש בלדד?	4 דקי
א'	זיהוי מבנה המענה ונושאו	קריאה בכתה תוך מתן מטלה לזהות את מבנה המענה - רישום בכתב עי" התלמידים בזוגות ועי" המורה על הלוח	8 דקי
ב'	מקורותיו של בלדד, סגנונו (השוואה לאליפז)	עיון בזוגות בכתוב ודיון בעי"פ	7 דקי
ג'	הגותו של בלדד	דיון בעי"פ המחייב הנמקה בעזרת הכתוב	8 דקי
ד'	עיון במשל הגומא ובמשל העץ	עיון עצמי בפרשנים ¹⁷ ודיון בעי"פ	12 דקי
ה'	סיכום	סיכום עי" התלמידים	5 דקי
			סייה 45 דקי

17. לפי רשי"י, ראבי"ע ורמב"ן, משל העץ מוסב על רשעים והוא חיזוק למשל הגומא. לפי רלב"ג, מלבי"ם ועמוס חכם (דעת מקרא) משל העץ מוסב על הצדיקים והוא משלים את משל הגומא המוסב על הרשעים.

ביבליוגרפיה מומלצת להרחבה במהלך הוראת ספר איוב¹⁸

יעקובסון, הרב יששכר, "על נאומי ה' בספר איוב", **לבעית הגמול במקרא**, עמ' 59-42.

יפת, שרה, "ניסיון העקדה וניסיון איוב - מה ביניהם?", בתוך: **איוב - במקרא בהגות ובאמנות**, ירושלים תשנ"ז, עמ' 13-33.

מלבי"ם, **פירוש לספר איוב** (לפחות הקדמה לפירוש פרק ל"ח).

סולוביצ'יק, הרב דב, "קול דודי דופק", בתוך: **איש האמונה הבודד**, עמ' 65-74. פיש, א"ת, "איוב: הטרגדיה אין בה די", בתוך: **שירת מקרא**, רמת-גן תשנ"ג, עמ' 43-49.

רמב"ם, **מורה נבוכים** (מהדורת קאפח), חלק שלישי פרק כ"ג, ירושלים תשל"ב, עמ' שכז-שכח.

רמב"ן, פירוש לספר איוב, (לפחות פרקים ל"ב, א; ל"ח, א), בתוך: **כתבי רמב"ן** (שוועאל), א, ירושלים תשכ"ד, עמ' צז, קטו.

קריב, אברהם, **שבעת עמודי התנ"ך**, תל אביב תשכ"ח, עמ' 205-214.

18. לא כללתי את פרשני מקראות גדולות ופירושו של עמוס חכם במהדורת דעת מקרא מאחר והם כלי עזר בסיסיים למורה.